

**ДОКТРИНАЛЬНІ, ПРАКСЕОЛОГІЧНІ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОВНОГО
ПРАВОСУДДЯ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Митрофанов І. І., Светлічний І. В.

ВСТУП

Актуальність обраної теми роботи обґрунтована об'єктивною необхідністю зміни парадигми протидії злочинності неповнолітніх на відновну, що зумовлено сучасними тенденціями державотворення в Україні та ЄС. Дослідження інтегровано у загальну концепцію наукових програм та перспектив розвитку правової думки в Україні. Наукова новизна роботи полягає в розширенні теоретичних уявлень про відновну парадигму як концептуальну основу запобігання злочинності та протидії злочинності неповнолітніх. Розкрито доктринальні, праксеологічні та кримінологічні аспекти отриманих результатів для правотворчої діяльності за сучасних умов державотворення в Україні.

Нині визначити, що таке відновне правосуддя, – складне завдання. Багато сучасних дослідників та науковців вважають відновне правосуддя комплексним поняттям без чітко визначених меж, що ускладнює обмеження його суті конкретною формулою, програмою, практикою, філософією чи результатом, зазначають як зарубіжні (Дейлі, Пройетті-Скіфоні, Дюнкель)^{1 2}, так і українські (Митрофанов І., Светлічний І., Крестовська Н. та інші)³ науковці. Погоджуємося з визначенням, що відновне правосуддя слід розглядати як один із низки

¹ Dünkkel F., Horsfield P., Parosanu A. Research and selection of the most effective juvenile restorative justice practices in Europe: Snapshots from 28 EU member states (Tech. Rep.). *International Juvenile Justice Observatory*. 2015. URL : <https://repozytorium.bg.ug.edu.pl/info/book/UOGab0651b374744eb5a137843fffd8fc9f/>.

² Dünkkel F., Gebauer D., Kestermann C. Mare-Balticum-Youth Survey. Selbstberichtete Delinquenz und Gewalterfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2005. № 88. P. 215–239. URL: https://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0606/bic/bibliothek/akt_lit/aufsaetze/2005/aufsaetze_06_2005.pdf

³ Митрофанов І. І., Светлічний І. В. Візії Ганса Гросса: кримінологічні аспекти відновного правосуддя щодо неповнолітніх. *Кримінальна юстиція: візії Ганса Гросса та сучасність* : кол. моногр. Baltija Publishing. м. Рига, Латвія. 2026. С. 10-18.

інноваційних підходів (інструментів) для встановлення справедливості, результати якого можна емпірично оцінити⁴.

У роботі доцільно розглядати три ключові виміри (доктринальний, праксеологічний, кримінологічний) і сфокусуватися на прикладному значенні відновного правосуддя як інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх. Це важлива для української правової науки багатогранна тема, яка поєднує теоретичний аналіз з практичними рекомендаціями. Українські науковці, які досліджують відновне правосуддя (зокрема в контексті неповнолітніх), у більшості акцентують на його ролі як альтернативи традиційному каральному (ретрибутивному) підходу, з фокусом на ресоціалізацію (реституцію), медіацію та профілактику рецидиву. Логіка дослідження відповідає зазначеному підходу: відновне правосуддя розглядається не як самоціль, а як інструмент.

Триаспектний підхід забезпечує комплексність: доктрина дає теоретичну базу, праксеологія – емпіричні дані впровадження (медіація, сімейні конференції, програми відновлення), кримінологія – аналіз ефективності щодо зниження рівня злочинності, віктимологічні аспекти, фактори делінквентності, рецидивізму та наслідків для суспільства. Тема узгоджується з Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей, Концепцією кримінальної юстиції щодо неповнолітніх та пілотними проектами програм відновного правосуддя в Україні. Відновний підхід, як зазначають зарубіжні та українські (Митрофанов І., Светлічний І. та інші) учені, сприяє ранньому виведенню неповнолітніх із кримінального процесу, формуванню відповідальності та зменшенню стигматизації⁵.

Сутнісний аналіз, як зазначає Митрофанов І. І., дозволив визначити відновне правосуддя як цілісний антропоцентричний підхід, спрямований на реституцію на конкордацію. Відновна парадигма фасилітує діалог між сторонами, трансформуючи конфлікт із площини репресії у площину порозуміння. Міжгалузевий характер феномена відновного правосуддя обґрунтовується логічним синтезом положень кримінального права, кримінології та кримінального процесу.

Дуалізм приватного та публічного інтересів є важливим аспектом для дослідження. Спираючись на доробки В. В. Шаблістого, О. Ю. Маринич

⁴ Daly K. Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*. 2002. 4(1), 55–79. URL: <https://doi.org/10.1177/1462474022228464>.

⁵ Митрофанов І. І. Теоретико-філософські підґрунтя кримінально-правового впливу: від каральної парадигми до відновлювального правосуддя. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 1(43). С. 1002–1015. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1\(43\)-1002-1015](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1(43)-1002-1015).

та О. Я. Гуняка, можемо стверджувати, що людиноцентристська парадигма вимагає зміщення акцентів на користь прав потерпілого та збільшення питомої ваги (суб'єктності) учасників процесу. Шаблистий розвиває людиноцентристський підхід до безпеки людини як центрального елемента кримінально-правового регулювання, розглядаючи безпеку як передумову реалізації прав і свобод⁶. Зазначене відображає перехід від суто каральної юстиції до моделі відновної, де приватний інтерес стає каталізатором та фактором розвитку зрілого громадянського суспільства. Нині, під час відбиття повномасштабної агресії РФ проти України, відновне правосуддя (відновна парадигма) набуває особливого значення саме тому, що посилює реінтеграцію сучасної молоді (покоління Z), сприяє залученню молоді до допомоги силам оборони України та запобігає ескалації молодіжної злочинності як під час війни, так і в майбутньому.

Тому слід підкреслити причинно-наслідковий зв'язок: відновне правосуддя не стільки реагує на вчинений злочин, скільки діє проактивно на етапі запобігання, профілактики та протидії злочинності неповнолітніх.

1. Доктринальні аспекти, генезис та онтологія відновного правосуддя

Досліджуючи генезу та онтологію відновного правосуддя слід акцентувати на існуванні відновних практик на етнічних українських землях, у правових традицій Київської Русі та сучасних інституціях незалежної України, які пройшли кризу державотворення часів УНР та радянського періоду.

Щодо відновних практик на етнічних українських землях в історичному контексті наголосимо на звичаєвому праві, копних судах, примиренні та елементах, близьких до відновного правосуддя (медіація, компенсація шкоди, участь громади).

Копні суди (XIV–XVIII ст.) на етнічних українських землях були яскравим прикладом громадського (общинного) судочинства з відновними елементами: вони розглядали справи на основі звичаїв, залучали представників верви/копи (громади), спрямовувалися на примирення сторін, відшкодування шкоди та відновлення соціальної злагоди, а не лише на покарання. Ці суди еволюціонували з давньоруських вервних інститутів і діяли в Галичині, на Волині, в

⁶ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. 420 с. URL : <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/shablmpdf>.

козацьких землях, поєднуючи елементи колективної відповідальності та гуманізації⁷.

У “Руській правді” (давньоруський період на українських землях) вже закріплювалося примирення замість кровної помсти через грошову компенсацію (віру), що є ранньою формою реституційного/відновного підходу⁸. Ці практики підкреслюють громадський характер правосуддя, фокус на відновленні відносин і компенсації, що співзвучно з сучасним відновним правосуддям.

У межах сучасної парадигми кримінальної відповідальності неповнолітніх особливої ваги набуває теорія реінтегративного сорому (reintegrative shaming) Дж. Брейтвейта (1989 р.), що постає фундаментальним теоретико-методологічним підґрунтям відновного правосуддя. Ця концепція пропонує альтернативну візію механізму превенції рецидивної злочинності через призму соціально-психологічної корекції особи. На відміну від карального підходу, де сором є інструментом стигматизації та маргіналізації правопорушника, реінтегративна модель базується на засадах “гуманного осуду”.

Як зазначає Ленні, традиційна (каральна) модель кримінальної юстиції зосереджується переважно на встановленні вини та застосуванні заходів кримінально-правового впливу, тоді як відновне правосуддя щодо неповнолітніх орієнтується на примирення, відшкодування шкоди, відновлення соціальних зв’язків і зниження психологічного травмування неповнолітніх учасників провадження.

Процесуальна справедливість – теорія, запропонована Томом Тайлером, показує чому відновне правосуддя може впливати на повторність (рецидивізм) правопорушень⁹. Згідно з його теорією процесуальної справедливості правосуддя, сприйняття справедливості акторами системи кримінального правосуддя є важливим, оскільки громадяни частіше співпрацюють і приймають результат своєї справи, якщо вважають, що з ними поводитися справедливо. Іншими словами, хоча результати важливі, процес або спосіб, у який вирішуються процесуальні питання, можуть мати ключові наслідки та впливати на рецидивізм. Коли люди позитивно сприймають систему, вони з більшою ймовірністю дотримуватимуться закону в майбутньому. Крім цього, тривалість відновних процесів (програм) також мають значення,

⁷ Бедрій М. М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар, 2014. 264 с.

⁸ Карпенко Р. Історичні передумови впровадження медіації в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 6–10.

⁹ Lanni A. Taking restorative justice seriously. *Buffalo Law Review*. 2021. 69(3), 635. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3797755.

оскільки Ліпсі та Вілсон виявили, що ефективні процеси тривали щонайменше 23 тижні¹⁰.

У своєму дослідженні Леврант стверджує, що єдина криміногенна потреба, на яку спрямовані програми відновного правосуддя – це перегляд систем цінностей молоді шляхом розвитку емпатії до жертв¹¹. Як зазначає Дейлі, очікування того, що відновне правосуддя може спричинити значні зміни в людях, як часто стверджують багато прихильників, насправді є міфом¹².

Теоретичні основи (доктрина) відновного правосуддя як інструментарію запобігання та протидії злочинності неповнолітніх охоплюють еволюцію від традиційного карального підходу до парадигми, орієнтованої на відновлення порушених відносин, відшкодування шкоди та ресоціалізацію. Ця доктрина базується на визнанні злочину не лише як порушення закону, а як шкоди, завданої конкретним особам, спільноті та соціальним зв'язкам, особливо в контексті неповнолітніх, чия психіка та соціалізація ще формуються. Відновне правосуддя пропонує альтернативу репресивним заходам, акцентуючи на добровільній участі, діалозі та превентивному ефекті¹³.

Генеza відновного правосуддя за кордоном сягає давніх традицій багатьох культур, де конфлікти вирішувалися через примирення, компенсацію та відновлення гармонії в громаді, а не через державне покарання. У корінних народів (наприклад, у практиках маорі Нової Зеландії чи аборигенів Північної Америки) злочин розглядався як порушення балансу, що потребує колективного відновлення. У європейській традиції елементи реститутивного підходу простежуються в середньовічних звичаях, але сучасна доктрина формувалася як реакція на кризу каральної юстиції¹⁴.

Сучасна концепція відновного правосуддя виникла в 1970-х роках у Північній Америці. Ключовим поштовхом став “експеримент у Кітченері” (Канада, 1974 р.), коли двоє неповнолітніх правопорушників

¹⁰ Lipsey M. W., Wilso D. B. Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research. In R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*. 1998. pp. 313–345.

¹¹ Levran S., Culle, F. T., Fulton B., Wozniak J. F. Reconsidering restorative justice: The corruption of benevolence revisited? *Crime & Delinquency*, 1999. 45(1), 3–27.

¹² Daly K. What is restorative justice? Fresh answers to a vexed question. *Victims & Offenders*. 2016. 11(1), 9–29.

¹³ Нагорнюк-Данилюк О. А. Відновне правосуддя як складова ювенальної превенції // Юридична наука. Том 2 № 5(107). 2020. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.16>.

¹⁴ Светлічний І. В. Відновне правосуддя як елемент кримінально-правової охорони прав дітей // Часопис Київського університету права. 2020. № 4. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.69.

зустрілися з потерпілими для обговорення завданої шкоди та шляхів її відшкодування. Цей випадок започаткував “Програму примирення потерпілого та правопорушника в Кітченері”, натхненну принципами прощення й взяття на себе відповідальності, що походили із релігійного вчення менонітів. Меноніти пов’язані з Канадою, оскільки їхня спільнота оселилася переважно в провінції Онтаріо, де розташований Кітченер¹⁵. Ці принципи акцентують на особистій відповідальності за гріхи з подальшим примиренням через щире каяття та відновлення гармонії в громаді. Експеримент ініціював пастор Креймер, який застосував церковні менонітські практики для вирішення кримінальних конфліктів у місцевій спільноті.

Теоретичне підґрунтя концепції відновного правосуддя сформулював Говард Зер у праці у праці “Змінюючи лінзи” (Changing Lenses 1990), в якій злочин визначається як порушення відносин між людьми, а не лише законів (правил) держави. Питання “що було порушено і яке покарання?” замінюється на “яку шкоду завдано, чії потреби не задоволено і як це виправити?”.

У контексті злочинності неповнолітніх доктрина відновного правосуддя набула особливого значення завдяки міжнародним стандартам – конвенціям ООН, правилам та рекомендаціям Ради Європи. Конвенція ООН про права дитини (1989) та Міжнародні мінімальні стандартні правила ООН щодо відправи правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985) наголошують на найкращих інтересах дитини, ресоціалізації та мінімальному втручанні кримінальної юстиції. Відновне правосуддя розглядається як інструмент, що сприяє виведенню неповнолітнього з звичайного (формального) кримінального процесу, зменшенню стигматизації та запобіганню рецидиву шляхом формування почуття особистої відповідальності.

В Україні теоретичні основи відновного правосуддя формувалися під впливом європейських та міжнародних стандартів, а також національних проектів, програм та реформ ювенальної юстиції. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх (Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011) та Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей передбачають сприяння програмам відновного правосуддя, зокрема медіації, як засобу добровільного примирення та ресоціалізації. Нині сучасна доктрина відновного правосуддя «адаптується» до реалій сьогодення, трансформуючи акценти справедливого правосуддя щодо неповнолітніх на гуманізації,

¹⁵ Меноніти. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-66532> (дата звернення: 24.04.2026).

профілактиці правопорушень та соціальній реінтеграції неповнолітніх правопорушників.

Доктринально відновне правосуддя ґрунтується на трьох ключових принципах: добровільності участі, орієнтації на потерпілого та активній (дієвій) відповідальності правопорушника. У справах неповнолітніх ці принципи дозволяють враховувати вікові особливості, психологічний стан та соціальне середовище, сприяючи не покаранню, а виправленню поведінки. Як інструмент запобігання злочинності, відновне правосуддя діє на рівні як первинної профілактики (зменшення факторів ризику через діалог), так і вторинної (запобігання правопорушенням через роботу з молодими правопорушниками задля уникнення рецидиву).

Праксеологічний вимір доктрини включає форми медіації (прямий діалог потерпілого та правопорушника за участі медіатора), сімейні групові конференції та кола примирення. Для неповнолітніх ці практики ефективні, оскільки залучають родину та громаду, сприяють емоційному зміцненню потерпілого та формуванню у правопорушника емпатії та навичок відповідальної поведінки. Дослідження підтверджують зниження рівня рецидиву порівняно з традиційним покаранням¹⁶.

Кримінологічний аспект доктрини полягає в емпіричній оцінці ефективності відновного правосуддя як превентивного інструменту. Застосування відновних практик зменшує стигматизацію неповнолітнього, що є одним із факторів делінквентності, та відновлює соціальні зв'язки (відносини, міжособистісні комунікації), порушені злочиним. У контексті України це набуває особливої актуальності через широкомасштабну агресію РФ проти України, воєнні дії та пов'язані з ними об'єктивні соціальні кризи, під час яких відновне правосуддя (відновна парадигма) набуває особливого значення, посилює реінтеграцію сучасної молоді (покоління Z), сприяє залученню молоді до допомоги силам оборони України та запобігає ескалації молодіжної злочинності під час війни.

Таким чином, доктрина відновного правосуддя еволюціонувала від давніх практик до визнаного інструментарію гуманізації кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Доктрина пропонує комплексний підхід: від генези в традиційних культурах і сучасних експериментах 1970-х до інституціоналізації в Україні через пілотні програми та стратегії реформ. Як елемент запобігання та протидії злочинності неповнолітніх, відновне правосуддя акцентує не на репресії, а на відновленні справедливості, що відповідає принципам правосуддя щодо неповнолітніх.

¹⁶ Буклет відновного правосуддя. МІОУ. 2023. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/buklety-vidnovne-pravosuddya.pdf>

2. Праксеологічні аспекти відновного правосуддя як інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх (в Україні та країнах ЄС)

Практичне застосування відновного правосуддя як одного з інструментів запобігання та протидії злочинності неповнолітніх (в Україні та країнах ЄС) базується на певних процесуальних формах (процедурах) та методиках, що передбачають комунікацію (діалог) між потерпілим і правопорушником, а також відшкодування шкоди та залучення громади (рідних, батьків, вихователів). У країнах ЄС практика відновного правосуддя реалізується переважно через медіацію, сімейні конференції та кола примирення, які застосовуються на етапах досудового провадження, як альтернатива судовому розгляду або як додатковий захід. Такі практики сприяють ресоціалізації неповнолітніх, зменшенню стигматизації та профілактиці рецидиву, тому що враховують вікові особливості психіки та соціального розвитку¹⁷. Розглянемо детальніше праксеологічні аспекти відновного правосуддя в країнах ЄС.

В Австрії відновне правосуддя для неповнолітніх активно впроваджується через організацію NEUSTART, де проводиться медіація. Емпіричні дані свідчать про високий рівень успіху: у 78% випадків прокурори припиняли провадження після медіації. Дослідження 1998 року (361 випадок медіації) показало рівень рецидиву 14% порівняно з 33% при накладенні штрафу; подальші оцінки підтвердили 15% рецидиву після медіації проти 41% після традиційних санкцій. У пілотних проєктах сімейних конференцій (2012–2014) акцент робився на реінтеграції з залученням родини, що позитивно впливало на соціальні зв'язки неповнолітніх¹⁸.

У Бельгії та Північній Ірландії сімейні групові конференції є ключовою практикою. Дослідження в Бельгії демонструють, що учасники відновних процесів відчують справедливість процедури, а рівень задоволеності жертв сягає 85%. У Північній Ірландії програми для молоді з груповими конфліктами показали потенціал у підтримці десистемності від злочинної поведінки, з акцентом на тригери змін та посилення про-соціальної ідентичності. Емпіричні оцінки

¹⁷ Dünkler F. et al. (eds.). *Juvenile Justice Systems in Europe and Restorative Justice snapshots from 28 EU Member States (2015–2019)*. URL: https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf.

¹⁸ European research on restorative juvenile justice *icclr.org* Vol 1. 2015.

підтверджують зниження рецидиву завдяки залученню спільноти та родини¹⁹.

У Нідерландах та Німеччині медіація інтегрована в ювенальну юстицію як диверсійний інструмент. Європейські звіти фіксують, що неповнолітні, які беруть участь у програмах відновлення, демонструють нижчі рівні рецидиву порівняно з традиційним судовим процесом. У Нідерландах практики сприяють завершенню освіти та соціальній реінтеграції, зменшуючи ризик повторних правопорушень. Аналогічно в Німеччині victim-offender mediation показує позитивний вплив на задоволеність обох сторін та зменшення страху повторної віктимізації.

У Великій Британії (Англія та Уельс) «referral orders» з відновним компонентом становлять значну частину санкцій щодо неповнолітніх. За даними міністерства юстиції, відновне правосуддя сприяло 14% зниженню рецидиву у цій юрисдикції. Рівень задоволеності жертв сягає 85%, причому 70% жертв обирають медіацію, а 78% рекомендують її іншим. Економічний ефект оцінюється в потенційну економію в 185 млн фунтів за два роки завдяки зменшенню навантаження на систему юстиції²⁰.

У Фінляндії, Норвегії та інших скандинавських країнах відновне правосуддя інтегрується в пробацію та превентивні програми. Загальноєвропейські мета-аналізи (включаючи дані з ЄС) показують зниження делінквентної поведінки (ефект $g=0.23$). Для жертв та неповнолітніх фіксується зростання задоволеності та сприйняття справедливості, що є додатковим превентивним фактором. Рандомізовані дослідження іноді дають менш виражені результати, але оцінки підтверджують ефективність²¹.

Емпіричні дані з країн ЄС (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Нідерланди тощо) свідчать про високу ефективність відновного правосуддя у запобіганні рецидиву серед неповнолітніх: середні показники рецидиву після медіації коливаються від 9,7% до 16%, що значно нижче середнього рівня (близько 30%). Задоволеність жертв і правопорушників перевищує 90% у багатьох програмах, а успішність

¹⁹ European Forum for Restorative Justice. Contribution on restorative justice (2022). https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/ReducingReoffending/European_Forum_for_Restorative_Justice_-_UN_model_strategies_on_reducing_reoffending_contribution_on_restorative_justice_by_EFRJ.pdf.

²⁰ European Comparison on Juvenile Restorative Justice Practices (OIJ J). URL: https://www.oijj.org/sites/default/files/archivospaginas/revij_european_comparison_oijj.pdf

²¹ Kimbrell C.S., Wilson D.B. Restorative justice programs and practices in juvenile justice: A meta-analysis (2023). DOI: 10.1111/1745-9133.12613 URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1745-9133.12613>

угод сягає 86–92%. Практика сприяє не лише реагуванню на вчинений злочин, але й первинній та вторинній профілактиці через формування емпатії, відновлення соціальних зв'язків та зменшення стигматизації²².

У контексті протидії злочинності неповнолітніх відновне правосуддя в ЄС діє як багатофункціональний інструмент: на досудовому етапі – для диверсії від формального процесу, на судовому – як умова застосування альтернативних санкцій, після вироку – для ресоціалізації. Європейські моделі (зокрема, European Model for Restorative Justice with Juveniles) підкреслюють необхідність національних стратегій, професійної підготовки медiatorів та моніторингу результатів. Порівняно з традиційними каральними заходами, відновні практики демонструють кращі показники реінтеграції та нижчі соціальні витрати²³.

Таким чином, практичне застосування відновного правосуддя в країнах ЄС (з найбільшим обсягом даних в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Нідерландах та Німеччині) підтверджує його ефективність як інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх. Емпіричні оцінки фіксують зниження рецидиву, високу задоволеність учасників та економічні переваги, що робить його перспективним для адаптації в українському контексті ювенальної юстиції.

Отже, перспективи відновного правосуддя в Україні пов'язані з його поступовою інституціоналізацією через пілотні програми (які вже діють), зокрема Програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, запроваджену наказом від 22.07.2024 № 2176/5/501/176, а також через Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. У цьому контексті криміналістичні підходи в архітектоніці відновного правосуддя зумовлюють імперативну потребу в імплементації поглибленого психолого-антропологічного аналізу особи неповнолітнього правопорушника. Такий діагностичний інструментарій виступає основним презумптивним чинником забезпечення ефективності процедури медіації, трансформуючи її з формального акту примирення в дієвий механізм ресоціалізації та реституції порушеного правопорядку через призму гуманізації кримінальної відповідальності. Це вперше в Україні реалізується на рівні пілотних проєктів 2024 року з акцентом на зупинення досудового розслідування при успішній медіації,

²² EUROPEAN RESEARCH ON RESTORATIVE JUVENILE JUSTICE Vol 1. 2015. URL: https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf

²³ European Model on Restorative Juvenile Justice. URL: https://sovittelu.com/vertaissovittelu/wp-content/uploads/2025/11/european_model_on_restorative_juvenile_justice.pdf

що відповідає європейським стандартам і формує нову культуру діалогу в ювенальній юстиції.

Від 9 вересня 2024 року в Україні розпочато реалізацію вищезгаданого пілотного проекту “Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення” в межах програми проводиться медіація між потерпілим і неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим.

3. Кримінологічні аспекти відновного правосуддя у запобіганні та протидії злочинності неповнолітніх – кримінологічна детермінація та суб’єктивна архітектоніка делінквентності

Комплексний аналіз кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх показує наступні результати. Дослідження причинно-наслідкових зв’язків базується на соціально-натуралістичній методології О. М. Костенка, згідно з якою делінквентність розглядається як результат дисгармонії волі особи із законами соціальної природи.

Кримінологічні аспекти відновного правосуддя як інструментарія запобігання та протидії злочинності неповнолітніх охоплюють емпіричну оцінку його впливу на рівень делінквентності, рецидиву та соціальні наслідки. Кримінологічний аналіз базується на мета-аналізах, рандомізованих та квазі-експериментальних дослідженнях, які демонструють, що відновне правосуддя діє проактивно на етапі профілактики. Таке правосуддя інтегрується в трирівневу модель профілактики правопорушень: перший рівень – загальне запобігання факторам ризику, вторинний рівень – робота з групами ризику для уникнення правопорушень та третій рівень – ресоціалізація та зменшення рецидиву²⁴.

Причинно-наслідковий зв’язок в цій парадигмі проявляється в тому, що відновне правосуддя формує у неповнолітнього емпатію, почуття відповідальності та навички конструктивного вирішення конфліктів, що безпосередньо знижує ймовірність повторної делінквентної поведінки. На первинному рівні профілактики програми медіації та сімейних конференцій у школах і громадах зменшують вплив негативних факторів (стрес, конфлікти в родині, стигматизація), запобігаючи переходу від девіантної поведінки до злочинності. Емпіричні дані свідчать про ефект

²⁴ Kimbrell C.S., Wilson D.B. Restorative justice programs and practices in juvenile justice: A meta-analysis (2023). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1745-9133.12613>

($g=0.23$) у зниженні делінквентної поведінки порівняно з традиційними підходами²⁵.

На вторинному рівні профілактики відновне правосуддя застосовується як диверсійний інструмент на досудовому етапі, виводячи неповнолітніх з формального кримінального процесу. Це зменшує стигматизацію, яка є потужним криміногенним фактором, і сприяє ранній ресоціалізації. Мета-аналізи показують, що жертви та правопорушники демонструють вищу задоволеність (до 85–90%) і сприйняття справедливості, що корелює зі зниженням рецидиву на 10–20% у порівнянні з контрольними групами традиційного судочинства²⁶.

Третій рівень профілактики акцентує на відшкодуванні шкоди та відновленні соціальних зв'язків. Причинно-наслідковий механізм полягає в тому, що активна участь неповнолітнього в діалозі з потерпілим формує внутрішню мотивацію до зміни поведінки, зменшуючи ризик рецидиву. Рандомізовані дослідження (Make-it-Right program) фіксують зниження ймовірності повторного арешту на 19 процентних пунктів (44% відносно зниження) протягом шести місяців, зазначений ефект зберігається до чотирьох років²⁷.

Кримінологічні оцінки підтверджують, що відновне правосуддя ефективніше за традиційні каральні заходи саме завдяки проактивному впливу на етапі профілактики. У трирівневій моделі первинна профілактика зменшує загальний рівень делінквентності в громаді, вторинна – запобігає ескалації ризику, а третя – розриває ланцюг рецидиву через ресоціалізацію. Мета-аналізи Латімера, Вілсона та інших (Latimer et al., 2005; Wilson et al., 2017) показують середнє зниження рецидиву на 7–34% залежно від форми програми, з кращими результатами для медіації та конференцій²⁸.

У європейському контексті (Австрія, Бельгія, Північна Ірландія) емпіричні дані демонструють, що програми відновного правосуддя сприяють десистемності від злочинної поведінки, підтримуючи про-

²⁵ Latimer J., Dowden C., Muise D. The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis. 2005. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/effectiveness-restorative-justice-practices-meta-analysis>

²⁶ Fulham L. A meta-analysis of recidivism... 2025. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/17488958231215228>

²⁷ Shem-Tov Y. et al. Can Restorative Justice Conferencing Reduce Recidivism? 2024. <https://www.capolicylab.org/wp-content/uploads/2024/01/Can-Restorative-Justice-Conferencing-Reduce-Recidivism-Evidence-from-the-Make-it-Right-Program-1.pdf>

²⁸ The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis. *Government of Canada*. https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/rp01_1-dr01_1/p4.html

соціальну ідентичність неповнолітнього. Причинно-наслідковий зв'язок посилюється залученням родини та громади, що компенсує дефіцит соціального контролю. Рівень рецидиву після медіації коливається в межах 9,7–16%, що значно нижче середнього показника (близько 30%)²⁹.

В українських умовах кримінологічний аналіз пілотних програм відновного правосуддя (2021–2023) показує низький рівень рецидиву (близько 2% серед учасників пробаційних програм з елементами відновлення). Проактивний ефект проявляється в зменшенні впливу факторів ризику (війна, соціальні фактори) через формування готовності до правослухняної поведінки. Трирівнева модель профілактики інтегрується в Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей, де відновне правосуддя діє як на превентивному, так і на корекційному рівнях³⁰. У першому році реалізації пілотної програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх (у 2024–2025 роках) до центрів безоплатної правової допомоги надійшло 147 справ на участь у Програмі, при цьому укладено 90 угод між неповнолітніми та потерпілими, що свідчить про високу частку конструктивного вирішення конфліктів через медіацію. У 24 з 38 розглянутих судових справ участь неповнолітніх у Програмі була врахована судами. Детальна статистика, аналітика, проблематика та подальші пропозиції щодо реалізації Програми містяться у звіті³¹.

Таким чином, кримінологічні аспекти підтверджують причинно-наслідковий зв'язок: відновне правосуддя, діючи проактивно в рамках трирівневої моделі профілактики, не лише реагує на вчинений злочин, але й системно знижує рівень злочинності неповнолітніх та рецидиву. Емпіричні дані мета-аналізів і конкретних програм свідчать про позитивний ефект, вищу задоволеність учасників і економічні переваги, що робить його перспективним інструментом для української ювенальної юстиції.

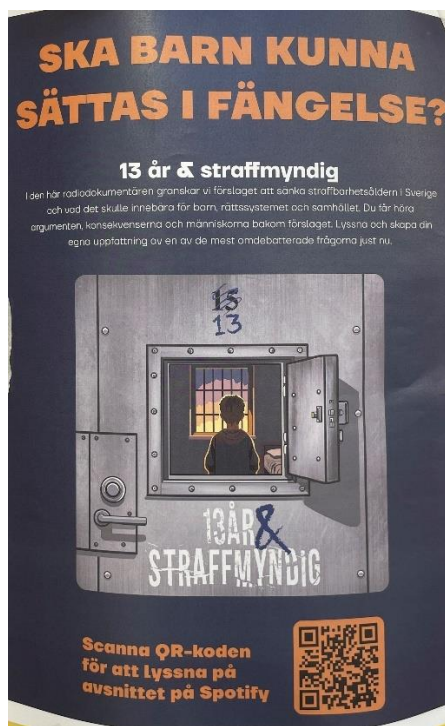
Науково інтерпретовані дані нейропсихології щодо поступового дозрівання префронтальної кори мозку пояснюють імпульсивність підліткової поведінки та обґрунтовують необхідність специфічних

²⁹ European Forum for Restorative Justice. Contribution on restorative justice (2022). URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/ReducingReoffending/European_Forum_for_Restorative_Justice_-_UN_model_strategies_on_reducing_reoffending_contribution_on_restorative_justice_by_EFRJ.pdf

³⁰ Сперкач Н.А. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/76-1.pdf>

³¹ Щорічний звіт (відновне правосуддя). 09.09.2024–09.09.2025 [Електронний ресурс] / Координаційний центр з надання безоплатної правничої допомоги. 2025. URL: <https://legallaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/shhorichnyj-zvit-vidnovne-09-09-2024-r-09-09-2025-r.pdf> (дата звернення: 24.04.2026).

заходів виховного впливу замість каральних. У цьому контексті досвід Німеччини та Нідерландів щодо розширення ювенальних стандартів на категорію “молодих дорослих” (до 21–23 років) корелює з сучасними уявленнями про континуальність нейророзвитку. Щодо суб’єктивної сторони правопорушення, то вікові межі кримінальної відповідальності (14–16 років) у Кримінальному кодексі України наразі узгоджуються з типологією молодіжної злочинності в країнах Європи. За результатами власних досліджень одного з авторів³² нині (станом на квітень 2026 року) в країнах ЄС (зокрема, у Швеції) дискусійним залишається питання зниження віку кримінальної відповідальності (Рис. 1).

**Рис. 1. Плакат із запрошенням до дискусії
щодо зниження віку кримінальної відповідальності з 15 до 13 років
(Університет Ліннея, Швеція, 2025)**

³² Светлічний Ігор Валерійович [Електронний ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Светлічний_Ігор_Валерійович (дата звернення: 24.04.2026).

ВИСНОВКИ

Компаративістський аналіз розглянутих правових систем дозволяє констатувати високий рівень інституціоналізації відновної парадигми у сфері ювенальної юстиції. У правотворчій діяльності слід враховувати сучасні тенденції державотворення в ЄС. Дослідженням встановлено, що відновна парадигма є інструментом запобігання та протидії злочинності неповнолітніх, розкрито доктринальні, праксеологічні та кримінологічні аспекти отриманих результатів для правотворчої діяльності за сучасних умов державотворення в Україні.

Для системного впровадження відновного правосуддя в Україні як постійного, а не пілотного інструменту запобігання та протидії злочинності неповнолітніх пропонується:

1. Внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України (статті 46, 47, 469–475 щодо примирення): передбачити процесуальні наслідки успішної медіації у формі відновного правосуддя – обов’язкове врахування судом як підстави для закриття провадження, звільнення від кримінальної відповідальності або застосування примусових заходів виховного характеру на досудовому та судовому етапах.

2. Прийняти окремий Закон України “Про відновне правосуддя щодо неповнолітніх” (або внести комплексні зміни до Закону “Про безоплатну правничу допомогу” та Кримінального кодексу): закріпити статус Програми як постійної, визначити правові гарантії добровільності, конфіденційності, участь медіаторів з системи БПД, а також інтеграцію з пробацією та соціальними службами.

3. Забезпечити фінансування та підготовку кадрів: передбачити бюджетні кошти на навчання медіаторів, створення спеціалізованих ювенальних судів або палат та моніторинг ефективності з обов’язковим аналізом статистики рецидивізму неповнолітніх.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні здійснено розглянуто три ключові виміри (аспекти) відновного правосуддя (доктринальний, праксеологічний, кримінологічний) у системі запобігання та протидії злочинності неповнолітніх. Автори сфокусувалися на прикладному значенні відновного правосуддя як інструменту запобігання та протидії злочинності, зокрема, неповнолітніх. Тема поєднує теоретичний аналіз з практичними рекомендаціями. Науковці, які досліджують відновне правосуддя (зокрема в контексті неповнолітніх) акцентують на його ролі як альтернативи традиційному каральному (ретрибутивному) підходу, з фокусом на ресоціалізацію (реституцію), медіацію та профілактику рецидиву. Логіка дослідження відповідає зазначеному підходу: відновне правосуддя розглядається не як самоціль, а як інструмент.

Триаспектний підхід забезпечує комплексність: доктрина дає теоретичну базу, праксеологія – емпіричні дані впровадження (медіація, сімейні конференції, програми відновлення), кримінологія – аналіз ефективності щодо зниження рівня злочинності, віктимологічні аспекти, фактори делінквентності, рецидивізму та наслідків для суспільства. Тема узгоджується з Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей, Концепцією кримінальної юстиції щодо неповнолітніх та пілотними проектами програм відновного правосуддя в Україні. Відновний підхід, як показано, сприяє ранньому виведенню неповнолітніх із кримінального процесу, формуванню відповідальності та зменшенню стигматизації неповнолітніх.

Сутнісний аналіз дозволив визначити відновне правосуддя як цілісний антропоцентричний підхід, спрямований від реституції до конкордації. Показано, що відновна парадигма фасилітує діалог між сторонами, трансформуючи конфлікт із площини репресії у площину порозуміння. Міжгалузевий характер феномена відновного правосуддя обґрунтовується логічним синтезом положень кримінального права, кримінології та кримінального процесу.

Практична значущість отриманих результатів трансформується у комплексні рекомендації, зокрема, щодо правотворчої діяльності. Тому у правотворчій діяльності в Україні слід враховувати сучасні тенденції щодо кримінальної юстиції в країнах ЄС. Для системного впровадження відновного правосуддя в Україні як постійного, а не пілотного проекту (інструменту) запобігання та протидії злочинності неповнолітніх пропонується розробити та впровадити певні зміни до національного законодавства.

Ключові слова: призначення покарання, індивідуалізація, *actus reus*, *mens rea*, відновне правосуддя, заохочувальні норми, медіація, неповнолітні.

Література

1. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
2. Микитин Ю. І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010.
3. Митрофанов І. І. Теоретико-філософські підґрунтя кримінально-правового впливу: від каральної парадигми до відновлювального правосуддя. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 1(43). С. 1002–1015. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1\(43\)-1002-1015](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-1(43)-1002-1015).

4. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. / Митрофанов Ігор Іванович; М-во освіти і науки України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Одеса: Фенікс, 2015. 575 с.

5. Митрофанов І. І. Механізм кримінально-правового регулювання: монографія. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О. В., 2019. 480 с.

6. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013.

7. Светлічний І. В. Відновне правосуддя як елемент кримінально-правової охорони прав дітей. *Часопис Київського університету права*. 2020. №. 4. С. 383–386. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69>.

8. Светлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 254– 257. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/63>.

9. Светлічний І. В. Відновне правосуддя: захист приватного інтересу в кримінальному праві (практики захисту прав неповнолітніх в умовах війни). *Захист прав дитини в умовах воєнного стану : Колективна монографія*. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2025. 1232 с. С. 854 – 878. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-36>.

10. Трубников В. М., Денисова Т. А. Відновне правосуддя стосовно неповнолітніх: яким воно має бути? *Юридичний журнал*. 2004. № 12 (30). С. 59–64.

11. Dünkler F., Gebauer D., Kestermann C. Mare-Balticum-Youth Survey. Selbstberichtete Delinquenz und Gewalterfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2005. N. 88. P. 215–239. URL: https://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0606/bic/bibliothek/akt_lit/aufsaeetze/2005/aufsaeetze_06_2005.pdf

12. Miers D., Hale C., Maguire M., Netten A., Newburn T., Uglow S. An Exploratory Evaluation of Restorative Justice Schemes. London: Home Office, 2001.

13. Костенко О. М. Основи соціально-натуралітичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: ВД “Гельветика”, 2021. 140 с.

14. Костенко Олександр. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори : монографія. Київ: Паливода А.В., 2020. 812 с.

15. Кваша Р. С. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології. дис.... д-ра філос. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102626>.

16. Однолько І. В. The theoretical basis of crime prevention. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*. 2013. Vol. 4, no. 29. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.29.6538>.

17. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/download/172962/173294>.

18. Сперкач Н. А. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/76-1.pdf>

19. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999.

20. Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження злочинів, що вчиняються неповнолітніми у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/9.pdf.

21. Нагорнюк-Данилюк О. А. Відновне правосуддя як складова ювенальної превенції // *Юридична наука*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-107-5-2.16> URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/310>.

22. Бюлетень “Відновне правосуддя в Україні” № 1–2. 2011. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/zakonodavstvo_dl/buletin_vidnovne%20pravosuddya_1_2.pdf

23. Хмелевська Н. В. Діалектика розвитку відновного правосуддя. // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/59-67>. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3-4_2021-Khmelevska.pdf

24. Землянська В. та ін. Модель відновного правосуддя у формі mediaції між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення. Громадська організація “ФОКУС ПРАВА”. URL: [https://court.gov.ua/storage/portalsud2603/Модель%20та%20Програма%20відновного%20правосуддя%20у%20формі%20медіації%20\(з%20додатками\).pdf](https://court.gov.ua/storage/portalsud2603/Модель%20та%20Програма%20відновного%20правосуддя%20у%20формі%20медіації%20(з%20додатками).pdf).

25. Щорічний звіт про Програму відновного правосуддя (2024–2025). URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/shhorichnyj-zvit-vidnovne-09-09-2024-r-09-09-2025-r.pdf>.

26. Dünkel F. et al. Juvenile Justice Systems in Europe (snapshots from 28 EU Member States). URL: https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf.

27. Wilson D.B. et al. Effectiveness of Restorative Justice Principles in Juvenile Justice: A Meta-Analysis. 2017. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/library/publications/effectiveness-restorative-justice-principles-juvenile-justice-meta-analysis>.

Information about the authors:

Mytrofanov Ihor Ivanovych,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Fundamental and Sectoral Legal Sciences
of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
20, Universytetska str., Kremenchuk, 39600, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>

Svietlichnyi Igor Valeriyovych,

PhD student,
Research Center,
Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-7328-548X>